

Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Döneminde Selçuklu-Gürcü İlişkileri

Seljuq-Georgian Relations During the Foundation Period of the Great Seljuq State

Savaş EĞİLMEZ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Atatürk University, Faculty of Literature,
Department of History, Erzurum, Turkey.
egilmez@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi/Received 10.07.2024
Revizyon Tarihi/Revision Date 05.08.2024
Kabul Tarihi/Accepted 16.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 15.12.2024

Atf:

Eğilmez, Savaş. "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Döneminde Selçuklu-Gürcü İlişkileri". *Tarih ve Tarihçi*, 3, sy.2 (Aralık 2024): 127-134.

Cite this article:

Eğilmez, Savaş. "Seljuq-Georgian Relations During the Foundation Period of the Great Seljuq State". *History and Historian*, 3, issue.2 (December 2024): 127-134.

Öz

Asya ve Avrupa arasında büyük göç hareketlerinin başlamasıyla, doğudan batıya veya batıdan doğuya doğru ilerlemek isteyen toplumların önemli bir kısmı Kafkasya bölgesiyle yakından ilgilenmiştir. Kafkasya, özellikle de bu bölgenin kilidi ve kalbi konumunda olan Transkafkasya, çok sayıda toplumun hedefi haline gelmiştir. Bölgeden geçen ya da bölgeyi ele geçirmek isteyen kavimler, Gürcülerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Selçuklu Türklerinin tarih sahnesine çıkmasıyla, Kafkasya bölgesi onların da en önemli hedeflerinden biri haline gelmiştir. Böylelikle, özellikle Transkafkasya bölgesi, Selçuklu-Gürcü mücadelesinin merkezi olmuştur. Bu mücadelenin seyri, Türklerin batıya doğru uzanan fetih hareketlerinin akıbetinde önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışmada, bu önemli mücadelenin gerçekleştiği coğrafya ve Sultan Tuğrul'un hükümdarlığı döneminde Selçuklu-Gürcü ilişkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Gürcü, Kafkasya, Transkafkasya.

Abstract

With the onset of significant migration movements between Asia and Europe, a considerable portion of societies aiming to move from east to west or west to east became closely interested in the Caucasus region. The Caucasus, especially Transcaucasia, which serves as the key and heart of the region, became the target of numerous societies. Tribes passing through or seeking to conquer the area had to contend with the Georgians. With the emergence of the Seljuq Turks on the historical stage, the Caucasus region also became one of their most important targets. Thus, especially Transcaucasia became the center of the Seljuq-Georgian struggle. The course of this struggle played a significant role in the fate of the Turks' westward expansion efforts. This study examines the geography where this important struggle took place and the Seljuq-Georgian relations during the reign of Sultan Tughril.

Keywords: Seljuq, Georgian, Caucasus, Transcaucasia.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Kafkasya'nın coğrafi konumu incelendiği zaman, bölgenin çeşitli kavimler açısından neden çok önemli olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Bölge, Avrupa, Asya ve Afrika arasına girmiş olan, yaklaşık 5.000 km. uzunluğunda bulunan Akdeniz – Ege Denizi – Boğazlar ve Marmara Denizi – Karadeniz – Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin meydana getirdiği su koridorunun doğu ucundadır. Aynı zamanda Hazar Denizi ile daha doğuya bağlanmış durumdadır. Başka bir deyişle Kafkasya, kuzey – güney ve doğu – batı yollarının birleştiği stratejik bir noktadır. Bölgenin bu coğrafi konumu etnolojik teşekküllere, inkişafalara ve tarihin akışına önemli etkilerde bulunmuştur. İşte bu nedenle tarih boyunca Kafkasya önemini hiç kaybetmemiştir.

Doğu ile batı (Asya ve Avrupa) arasında büyük boyutlarda göç hareketleri başladığı devirlerde, fütühat hareketlerini Avrupa'dan Asya'ya ve Asya'dan Avrupa'ya yönlendirmek isteyen toplumlar, Kafkasya ile alakalı olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Nitekim güneyde Medler, Farmlar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar; Kuzeyde ise, Hunlar, Hazarlar ve Moğollarda aynı doğrultuda hareket etmişlerdir.

Bunların içerisinde Selçuklu Sultanları, sistemli politikalar ile peyderpey Kafkasya'yı Türklere açmış, başta melikleri olmak üzere beyleri ve bazı devlet adamlarını Melik ve Emir unvanlarıyla taltif ederek, bölgeye gazaya teşvik etmişlerdir. Nitekim devletin kuruluşundan yarım asır sonra, özellikle de Gürcülerin yaşadığı Transkafkasya bölgesi, Türklerin hâkimiyetine geçmiştir.

Selçuklu- Gürcü mücadelesine sahne olan Transkafkasya, Kafkasya bölgesinin kilidi konumundadır. Gürcülerin memleketi, Lik Dağlarının doğusunda, güney Kafkasya'nın orta bölgesinde, Kür ırmağı havzasında, batıda Kolehida (Eger), kuzeyde Kafkasya sıra dağlarının orta kısmı, güneyde Ermenistan ve doğuda Albanya (bugünkü güney Azerbaycan) ile sınırlanmıştır.¹

Bu bölge çeşitli lisanlarda değişik isimler almıştır;

Grekçe; İberia, Latince; İberia veya Hiberia, Suryanice; Gurzan, Arapça; Curzan, Farsça; Gurgan, Ermenice; Vrek (günümüzde Vrastan), Rusça; Gruzuya, ve Türkçe; Gürcistan.²

Bölge için çok önemli olan Kür Irmağı, Kafkasya'nın en büyük akarsuyudur. Kaynağını 2.700 metre yüksekliğindeki Ardahan – Kars yaylasından alır ve kuzeybatı yönünde akar.

Eski Yunan ve Latin müellifleri, Kür nehrinin, Gürcistan'ı kat ettiğini, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında mühim bir ticaret yolu olduğunu nakletmişlerdir. Nehir muhtelif zamanlarda, çeşitli devletlerin veya idari bölgelerin bir sınır hattı olarak da görülmektedir. Örneğin Şirvanşahlar Devletinin devam ettiği IX. ve XVI. yüzyıllar arasında bazen güney hududu haline gelmiştir. Nehir, Latince de Cyros, Arapça da Nahr al Kur, Farsça da Korrod ismini alır.³

Türklerin en önemli yol güzergâhı ve bölgenin idari merkezi olan Tiflis, kuruluşundan itibaren, her dönemde çok önemli bir şehir olmuştur⁴. Bu şehir çeşitli lisanlarda şu isimleri alır:

Gürcüce; Tbilisi, Ermenice; Tplis, Latince; Tiphilis, Arapça / Farsça; Tiflis.

Burası Güney Kafkasya'nın prenslik şehri, Doğu Gürcistan ve sonra da Birleşik Gürcistan Krallığı'nın başkentidir. Tiflis, Paruar bölgesinde Kral Vahtang Gorgasal tarafından 455/8 yılında kurulmuştur. Bununla beraber yapılan kazılarda M.Ö. 3000 yılından itibaren yerleşim gördüğü sonucu ortaya çıkmıştır. Asıl Tiflis, Kur nehri kenarlarına doğru genişleyen, etrafı surla çevrili Kola diye adlandırılan bir kasaba ile bir tepe üzerinde bulunan küçük bir kaleden ibarettir.

Daha sonra 8. ve 9. yüzyıllarda "ısanı" diye adlandırılan yeni bir bölüm eklenerek kuzeye doğru genişletilip, çift sur inşa edilmiş, bunun yanında savunmayı güçlendirmek amacıyla hendek yapılmıştır. O dönemde dar ve dolambaçlı caddeleri ve küçük kare yapıtları ile tipik doğulu bir yerleşim görünümündeydi.

1122 yılında Selçuklulardan ele geçirilince Gürcistan Krallığının başkenti ve Gürcistan altın çağının (XII. ve XV. yüzyıllar)

¹ Mirza Bala, "Gürcistan", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 4 (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1988), 838.

² Ahmet Özkan, *Gürcistan (Kültür, Edebiyat, San'at, Tarih, Folklor)*, (İstanbul: Aksiseda Matbaası,1968), 17.

³ Robert H. Hewsen, *The Geography of Ananias of Şirak* (Wiesbaden: Reichert, 1992), 129.

⁴ Revaz Gachechiladze, *The New Georgia* (Tbilisi: Routledge, 1995), 19.

merkezi konumuna geldi.⁵

Yukarıda adı geçen Paruar, Tbilisi şehrini çevreleyen bölgeye denir. Paruar adı, “para-xvara veya paru-xvara” ile ilişkilendirilir. Akamenid (Achaemenian) İmparatorluğu zamanında İran, Ermenistan ve Anadolu’nun kuzey kenarı boyunca yayılan dağ sıralarının bütününe Paruar denilirdi.⁶

Kota, Geo., Kutais, Kutaisi, Batı Gürcistan’ın geleneksel başkentidir. Rioni nehri üzerinde kurulmuştur. 1008 yılında Gürcistan’ın birleştirilmesinden, 1122 yılında Tbilisi’nin tekrar ele geçirilmesine kadar Kutaisi başkent olarak kalmıştır.⁷ Gk.;Kytaia/Kotatission, şimdi de Kotais olarak bilinir.

Kutaisi, sahip olduğu Virgin katedralinden dolayı Hristiyan dünyasında çok ünlüdür. Bu katedral Gürcistan da bulunan kiliseler içerisinde en görkemlisidir. Buradaki manastır orta çağ Gürcistan’ında kültürel bir merkez durumundaydı.⁸

Selçuklulardan Önce Transkafkasya’ da Siyasi Durum

Selçukluların, Gürcistan bölgesine seferleri ve bölgenin Türkler tarafından fethi, Türklerin Batıya doğru yürüyüşlerinin en önemli hareket noktasını teşkil etmesi itibariyle çok önemlidir.

XI. asra girmeden önce göçebe Türkmenlerin büyük kitleler halinde Horasan ve Azerbaycan bölgesinde kontrolü ellerinde tuttıkları ve bölgeye gelen bu Türkmenlerin büyük bir kısmının İslâm dünyası içerisinde geldikleri bilinmektedir. Hatta Doğu Anadolu bölgesinde Bizans ve Ermenilere karşı akınlar yapan Rüknü’d-Devle’nin askerleri arasında 20.000 civarında Türkmen unsuru da bulunmaktaydı⁹ ki bunlar ileriki tarihlerde Selçuklulara bağlı Türkmenler ile birlikte hareket edecekler ve bölgenin Selçuklu Türkleri tarafından hızla fethedilmesinde önemli rol oynayacaklardı.

Selçuklu Türklerinin Trankafkasya’ya yöneldiği sıralarda, Karadeniz’in kuzeyi, Kuzey Kafkaslar ve Aşağı Tuna boyları da tamamıyla Selçukluların akrabaları olan diğer Türk boylarının elinde idi. Bunlardan bir devlet olarak en önemlisi İdil Bulgar Devleti idi. İdil Bulgarları, “Türk menşeli bir kavim olup, VII. yy.’da Hazarların tazyiki ile Don boylarından Kama mansıbına gelip, yerleşik hayata geçtikleri gibi, İdil nehrinin büyük bir ticaret vasıtası olması hasebiyle, ilk yıllardan itibaren tüccar bir kavim olmuşlardı.¹⁰

Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya bölgesinde giriştikleri fetih hareketleri sonucunda, Selçuklularla karşı karşıya gelen Kıpçaklar, ırkdaşları olan Türkmenlerden İslâm dinini öğrenme imkânı bulmuşlardır. Diğer taraftan Selçuklu Türkleri Transkafkasya’yı alarak, bölgeye girmeye çalışan gayrimüslim Türklerin önünü kesmiş ve bir anlamda İslâm dünyasını yeni bir istiladan korumuşlardı.

Selçuklular, bölgede fetih hareketlerine başlamadan önce, Transkafkasya’da hâkimiyetlerini devam ettiren feodal beyliklerin dağınık siyasi yapıları ve kuzeyden Kafkaslara sürekli bir şekilde gelen Müslüman olmayan Türk akınları nedeniyle bölge asayişli bir hayli bozulmuş, büyük bir huzursuzluk ortamı doğmuştu. Bu sırada Bağdat Abbasi halifelerinin Şii Büveyhi baskısı altında olması, bölgede önemli bir otorite boşluğunun doğmasına neden olmuştur. Selçuklu Devleti’nin kuruluşu ve hızla büyüyüp genişlemesi, İslam dünyasına büyük bir ümit ve güven vermiştir. Selçuklu Türkleri, özellikle kuzeyden sürekli bir şekilde İslâm dünyası içerisinde asayişli ve huzuru bozan ve bölgede güven ortamının sarsılmasına neden olan kuzeyli kavimlere karşı, Kafkasya’nın fethini, devlet politikası haline getirmişlerdir.

Bunun yanında, yerli halkın köy ve kentlerini yağma etmeye başlayan ve birçok şikâyetlere neden olan, Selçuklulara tâbi veya serbest dolaşan Türkmen/Oğuz oymakları Gürcü ve Ermeni topraklarını ele geçirmeyi ve kendilerine bir yurt bulmayı amaç edinmişlerdi. Hem gaza ve cihat etmek hem de yurt bulmak için süratle Transkafkasya bölgesini ele geçiriyorlardı. Bu sıralarda Gence ve Divin Şeddadlı Emir Savar, bütün ordusu ve gücü ile Selçuklu Türkmenlerine öncülük ediyordu.¹¹

⁵ V. Minorsky, “Tiflis” *İslam Ansiklopedisi*, C.12/1 (İstanbul: Meb, 1974), 264,65; Hewsens, *The Geograpy of Annanias of Şirak*, 130.

⁶ Robert H. Hewsens, *The Geograpy of Annanias of Şirak*, 127.

⁷ Revaz Gachechiladze, *The New Georgia*, 20.

⁸ Robert H.Hewsens, *The Geograpy of Annanias of Şirak*, 131.

⁹ R.N. Frye, *The Golden Age of Persia* (London: Phoenix Press, 1997), 215.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. A. N. Kurat, *Karadeniz’in Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992); İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1984); Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989).

¹¹ V.Minorsky, *Studies in Caucasian History* (London: Taylors Foreign Press, 1953), 63.

Bölgenin verimli ovaları ile mükemmel yaylaları, Türk göçebelerinin her zaman sevdikleri bir araziye teşkil etmiş, güneyden gelen Oğuz ve Selçuklu Türkmenleri de buralarda yerleşmiş ve yurt tutmuşlardır. XI. yy.'ın başlarında Transkafkasya'ya gelen Selçuklu Türkmenleri bölgede, ciddi bir mukavemetle karşılaşmamışlardır.¹²

Selçuklular daha devlet kurulmadan, kendilerinden önce buralarda yerleşmiş olan diğer Türkmenlerle birleşerek, Kafkasya'nın doğusu ve Azerbaycan'da kalmışlar ve buradan Anadolu'ya geçmişlerdir.¹³

Çağrı Bey Dönemi Türk-Gürcü İlişkileri

Selçukluların, bölgeye bilinen ilk ciddi akını bir keşif mahiyetinde olmak üzere Çağrı Bey tarafından yapıldı.¹⁴ Çağrı Bey, daha önce 5.000 ve 20.000 kişilik birlikler halinde Kafkaslardan, Anadolu'nun içlerine kadar uzanan bölgelerde akın yapan Türkmenler gibi bölgeye sefere çıkmıştır.¹⁵

Bu sefer sırasında Gürcistan'da siyasi vaziyet, karmaşık bir durumda idi. Bölgede III. Bagrat, 6 yıldan fazla iktidarda kaldı ve 1014 yılında onun ölümünden sonra, tahta geçen 18 yaşındaki Giorgi I, biraz da yaşının getirdiği gençlikle atılgan ve sert bir mizaca sahipti. Genç Kral, Karadeniz ile Van Gölü arasında çok sayıda müstebit hükümdar arasında yalnız başına idi. Giorgi'nin yüksek surlarla çevrili başkentinin yönetimi altındaki alan bir hayli genişti. Fermanı, Likhi dağlarından, Uplistaikhe'nin doğusuna kadar gidebildi. Fakat kendi sınırları içerisinde Orbeleni ailesi tehlikeli bir şekilde, hâkimiyet sahasını genişletiyordu. Belli bir zaman sonra nüfuzunun etkili olduğu alan neredeyse Giorgi'nin krallığı kadar olmuştu. İmereti'de Argueti'nin geniş bölgelerinde ve Mesthian yaylalarının yarısında prensleri vardı. Orbeleni'nin Trialeti bölgesindeki etki alanı, Lori Bagratları'nın, bağımsız prenslerinin egemen olduğu topraklar ile sınırlanmıştı. Kuzey-doğu bölgelerinde ise, eskiçağ Kakheti krallığını ve Hereti topraklarını içine alıyordu. Orbeleni'nin batı tarafı, imparatorluğun Tao bölgesindeki sınırına uzanır. Lori prensliğinin ötesinde ise Kars ve Ani'nin Ermeni taraflarına kadar gidiyordu.¹⁶

Kür'ün yukarı vadisindeki Tiflis, Müslümanların en büyük şehirlerinden birisi olarak varlığını devam ettiriyordu. Şehrin tebaası, birleşik Gürcü ve Ermeni prenslerinden toplanmış paralı askerlerine, karşı koymak için yeterli bir güce sahip değillerdi. Tiflis'in kuzeyinde, Ossetian klanları ile beraber Kabarda ve Çerkez kabilelerini ihtiva eden Alaneti Krallığı bulunuyordu. Güneydoğuda ise, Müslüman şehirleri Şirvan ve Erran'da bulunan, Gence ve Dabil emirleri liderliğindeki Tiflis emirleri hiçbir Hıristiyan konfederasyonunda bulunmayan güçlü bir kombinasyon geliştirmişlerdi.¹⁷

XI. yy.'ın ilk çeyreğinde, bütün Kafkasya'nın güçsüz hükümdarlarının hepsi kendi aralarında geçici ama tehlikeli federasyonlar oluşturuyorlardı.

Abhazeti ve Alaneti kuzey krallıkları, Ermeni prensliklerine karşı savaşlarda beraberce hareket ediyorlardı. Gürcistan ve dağlı gruplar arasında ayrı bir zıtlık gelişmişti. Dağlı grubun merkezi Kutais sahası idi. Bir araya toplanan Bagrad Ermeni prenslikleri Ani hükümdar ailesine meylederek politik bir lider arayışına girmişlerdi.¹⁸ Ermeni gelenek ve kültürü bütün Samtaka, Trialeti ve Lori'ye güçlü bir şekilde nüfuz etmişti. Kakheti bölgesindeki politik yöneliş Abhaz'dan ziyade Ermeniler'e doğru geliyordu.¹⁹

Abhazya Bagratları, Katheti bölgesini tehdit etmeye başlayınca, bölge ahalisi doğal olarak Lorideki Bagratlara ve güneye döndüler. Aynı zamanda güçlü Orbeleni'ler ve Ermeniler, Abhaz derebeylerine sadakat göstermiyorlardı. Ayrıca Kutais²⁰ krallarına da düşmanca davranıyorlardı. Bütün bu gelişmeler Gürcistan krallığının birleşmesine büyük darbeler vuruyordu. Bu sırada Abhazya Krallığı'nı olumsuz yönde etkileyecek birden çok olay geliyordu. Kızıl Giorgi, Bagrat'ların rakibi, Van Kralı

¹² Nizâmü'l-Mülk, *Siyaset Nâme*, (haz. M.A. Köymen) (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 25.

¹³ Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?" *Bellekten* C. 24 (Ekim 1960), s. 96, 575; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 173.

¹⁴ M. Halil YINANÇ, *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944), 36.

¹⁵ *Urfalı Mateos Vekâynamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1163)*, (Hrant Andreasyan) (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 41; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997), 91.

¹⁶ W.E.D. Allen, *History of Georgian People*, Barmers and Noble, (London: 1932), 85.

¹⁷ Allen, *History of Georgian People*, s. 85; Mariam Lordkipanidze, *Georgia in the XI-XII Centuries* (Tiflis: Ganetleba Publishers, 1987), 44.

¹⁸ H.G.B. Lynch, *Armenia*, 1985, 30.

¹⁹ David Marshal Lang, *Armania Cradle of Civilization* (London: Allen and Unwin, 1968), 56; Le P. Lewond Movsesian, "Historie Des Rois Kurikian de Lori, *Revue De Etudes Armeniennes*", tome VIII, Fascicule 2 (Paris: 1927), 213-266.

²⁰ Kutais, Gürcü Kralı Giorgi'nin başkentidir. Bkz. W.E.D. Allen, *History of Georgian People*.

Senakerim Artsruni ile ittifak içerisinde bulunan Orbelianiler ve Ermeniler ile faydasız bir mücadele içerisindeydi. Bütün Kafkasya'nın hâkimiyetini ele geçirmek isteyen Abhazyaya hanedanları, Makedonların, Bizans İmparatorluğu'nda yeniden canlanmalarıyla zor duruma düşmüşlerdi.²¹

Çağrı Bey'in Gürcü Seferi

Çağrı Bey, Gürcü topraklarında siyasi durum yukarıda anlattığımız durumda iken Gürcü seferine çıkmıştı. XI. yy.'ın ilk çeyreğinden önce de Transkafkasya ve Bizans topraklarında çeşitli formlarda Türk akınları görülmüştür. Türkistan dışında iskân edilen Türk emirlerinin liderliğinde, gerçekleştirilen akınlar daima Bizans'ı tehdit etmiştir. Bu savaşçı insanlar, iki yüzyıldan beri Halifeleri ve müteakip Müslüman hükümdarları paralı askerler gibi koruyorlardı. Bozkırda yaşayan Türk toplulukları, hızlı atlarına binerek, batıdaki geniş arazilere, verimli toprakları ve zengin şehirlere doğru ilerliyorlardı. Batıya doğru gelişen bu harekât, yalnızca zengin şehirleri, ihtişamlı sarayları, büyük pazarları yağmalamak için değildi. Bunlardan çok daha önemlisi, kendileri için, daha iyi şartlarda yaşayabilecekleri yeni yurtlar bulmak amacıyla idiler.

1018-1021 arasında Türkmenlerin yeni katılımlarıyla güçlenen Selçuklulardan bir grup, Ermeni sınırlarına geldi. Burada David Artsruni kumandasındaki kuvvetler, Selçuklular tarafından mağlup edildi. Ermeni Kralı Senakerim, Türk akınlarından korkarak 4.000 köy, 70 kale ve 8 şehrini Bizans İmparatoru Basil'e terketti. İmparator da Sivas bölgesindeki bu değişikliği kişisel bir tımar olarak kabul etti. Böylece Basil Doğu sınırını daha da ilerletti.²²

Bundan sonra Türkmenlerden bir grup kuzeye doğru ilerleyerek Nahçıvan bölgesine girdi. Gürcü memleketlerini yağma etmeye başladılar. 5000 kişilik bir kuvvetle, Türklerin karşısına çıkan Gürcü kumandanı Liparit savaşa cesaret edemeyerek kaçmak zorunda kalmıştı. Bu bölgenin ele geçirilmesinden sonra Aras'ın kuzeyindeki Divin üzerinden Nig bölgesine giren Türkmenler bölge halkından birçoğunu esir edip, dini yerleri de tahrip ettiler.²³

Selçukluların Çağrı Bey önderliğinde bölgeye yaptıkları bu sefer, Gürcü ve Ermeni devletlerin siyasi güçlerine büyük darbe indirmiştir. Bunun yanında Selçukluların bölge hakkında bilgi edinmeleri, onların ileride buraya yönelik uygulayacakları politikalara da netlik kazandırmıştır. Çağrı Bey'in döndüğü zaman Tuğrul Bey'e bölge hakkında vermiş olduğu rapor, bu seferin bir macera veya çılgınlık olarak gerçekleştirilmemiş olduğunun en büyük kanıtıdır.

Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Gürcü İlişkileri

Tuğrul Bey, 1040 yılında Gazneli Devleti ile yaptığı Dandanakan savaşını kazandıktan sonra, İslâm öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi kendi geniş ülkesini de devletin kuruluşunu müteakip, saltanat merasiminin yapılmasından hemen sonra, toplanan kurultayda, Selçuklu Devleti adem-i merkezîyetçi eski Türk hâkimiyet telakkisine göre hanedan üyeleri arasında taksim etti.²⁴ Kararlaştırılan fetih politikasına göre, batı yönündeki fetihleri yürütme görevini bizzat üstlenen Sultan Tuğrul, devletin başkentini, Nişabur'dan Rey'e taşımıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Rey şehrinin, Bağdat ve Transkafkasya yollarının kesiştiği bir noktada olması idi. Böylece Selçukluların Transkafkaslara yönelik seferleri ve fetihleri başlayacaktı.²⁵

1045 yılında Sultan Tuğrul Bey tarafından Kafkasların özellikle de Transkafkasya'nın fethi için Kutalmış görevlendirilmiştir. Kutalmış, Aras Nehri'ni geçerek Bizans ve Ermeni müverrihlerinin Albania ve İberya dedikleri Arran, Gürcistan ve Ermenistan bölgelerine girmiş bulunuyordu. Azerbaycan bölgesinin fethine memur edilen diğer Selçuklu prensleri de Urmiye Gölü kenarlarına kadar geldiler. Daha önceleri bu bölgelere gelmiş ve birçok faaliyetler bulunmuş olan Türkmen kaynaklarının reisleri ile işbirliği yaptılar. Bu beyler, Sultan Tuğrul'un yüksek hâkimiyetini tanımakla beraber hareketlerinde tamamen serbest olduklarından, istedikleri gibi davranıyorlar ve genelde yağma faaliyetlerinde

²¹ M. Brosset, *Historie De La Georgia* (Petersburg: 1851) 356; Nodar Şengalia, *Selçukebi'da Sakartvelo XI. Saukunes* (Tbilisi: 1968), 6.

²² W.E.D. Allen, *History of Georgian People*, 87.

²³ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi (889-1269)", (çev. Hrand D. Andreasyan), *Tarih Seminer Dergisi*, 1-2 (İstanbul: 1983), 178.

²⁴ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi, *Rahat-üs Sudür ve Ayet-üs Sûrur*, C. I, (çev. Ahmet Ateş) (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957), 103; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, haz. Erdoğan Merçil (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977), 36; Mevdudi, *Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Genceli (Ankara: Hilal Yayınları, 1971), 146; M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı* (İstanbul: Meb Yayınları, 1976), 16-18.

²⁵ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 49.

bulunuyorlardı.²⁶ Bu tarihlerde, adı geçen bölgelerde, yönetimleri Bizans'a bağlanan Ermeni ve Gürcü halkları ile Müslüman Şirvanşahlar²⁷, Şeddadoğulları²⁸ ve Caferoğulları²⁹ beylikleri bulunuyordu.

Sultan Tuğrul, İbrahim Yınal'ı³⁰ Dicle boylarını ve Şehrizar topraklarını ele geçirmekle görevlendirdi. Ayrıca kendisine Azerbaycan Umumi Valiliği'ni tevcih ederek Kafkasya seferine gönderdi. Bunun yanında Kutalmış da İbrahim Yınal ile birleşmeye ve birlikte hareketle Bizans üzerine sefer yapmaya memur edildi.³¹ Bu iki şehzâdenin idaresindeki Selçuklu ordusu, Hasankale' de Bizans ordusunu mağlup ederek Gürcü prenslerinden Liparit'i esir aldı (10 Eylül 1049) ve büyük ganimetlerle, Sultan'ın yanına döndü.³²

Bu savaşı, burada zikretmemizin en önemli sebeplerinden birisi bu tarihten itibaren Türkmenler, Bizans'a tabi olan Gürcistan ve Kafkasya'nın diğer vilayetlerinde, önemli bir direnişle karşılaşmadan dolaşabiliyorlardı. Ayrıca Bizans İmparatorluğu eski devirlerden beri kendisine doğal sınır olarak kabul ettiği Transkafkasya bölgesinin artık kendileri için güvenli olmadığını kabul ettiler.

Tuğrul Bey'in Azerbaycan Seferi ve Güney Kafkasya Hakimiyeti

Sultan Tuğrul 1054 yılında büyük bir orduyla Azerbaycan üzerine yürüyerek Tebriz'e girdi. Azerbaycan'da hâkim olan iki Müslüman hükümdarı, Gence ve Tebriz Emiri Vehsûdan ile Arran Emiri Ebu'l-Esvâr'ı tabi durum getirip, yıllık vergilerini ödeme şartıyla itaatlerini kabul etti.³³ Ordu, daha sonra, kuzeyde Parhal dağlarına ve Kafkaslar'a; batıda Canik ormanına ve güneyde Antitoroslara kadar uzandı. Bizans generalleri, Gürcistan kalelerinden çıkmaya cesaret edemediler. Bu durum üzerine Sultan Tuğrul, tekrar Malazgirt önüne geldi.³⁴

1058 yılında Kafkasya'nın güney kısımlarını idaresi altına almış olan Sultan Tuğrul, İbrahim Yınal ve ona tabi olan Selçuklu şehzadeleri ve etrafında kalabalık bir Türkmen grubu toplamış olan şehzade Kutalmış ile giriştiği mücadelelerden Kafkasya'nın fethini tamamlayamadı.

Yalnız 1062 yılında Nahçıvan, Hoy ve Rumiyye şehirlerine uğrayan Sultan Tuğrul, Transkafkasya'nın fethi için Yakuti'yi yeniden görevlendirdi ve Irak'a gitmek üzere bu bölgeden ayrıldı.³⁵

Tuğrul Bey döneminde, gerek kendisinin bizzat idare ettiği ve gerekse Selçuklu komutanları tarafından gerçekleştirilen Trankafkasya' ya yönelik faaliyetler yukarıdaki şekilde cereyan etmiştir.

Sonuç

Tarihin ilk devirlerinden itibaren çeşitli ırklardan kavimler için bir geçiş bölgesi olan Kafkaslar, en eski tarihlerden itibaren Türk boyları tarafından işgal edilmiştir. Bu işgaller uzun süreli olmasa da siyasi ve kültürel bakımlardan etkili olmuşlardır. Diğer taraftan, ileriki dönemlerde gerçekleşecek olan akınlar için de birer öncü niteliği taşımışlardır.

Türklerin bölge ile ilgili ilişkilerinin tarihi üç geniş periyoda bölünebilir. Birinci safha, belirle bölgelerde kısa meşguliyetler ve yıkıcı akınlar ile tasvir edilebilecek olan Hun periyodudur. Selçukluların etkin olduğu ikinci safha birincisinden çok farklı bir yapıdadır. Bu dönem de bölgede sistemli bir iskân politikası uygulanmış ve sonuç olarak Kafkasya'nın büyük bir kısmı, özellikle de Gürcistan, çoğu bölgesiyle Türkleştirilmiştir. Üçüncüsü ise Osmanlı Devleti'nin etkin olduğu safhadır.

Selçuklu Türklerinin bölgeyi fethinden önce ve sonra, bölgeye yönelik politikalar geliştiren devletlerin hiçbiri Selçuklu

²⁶ Mükremin Halil Yınanç. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 45.

²⁷ Şirvanşahlar; Derbent ve Hazar Denizi kıyılarında bulunuyorlardı. Geniş bilgi için bkz. Zeynel Cihangir, *Şirvanşahlar Yurdu* (İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi,1931).

²⁸ Şeddadoğulları, Nahçıvan, Dübeyl ve Gence illerinde. Geniş bilgi için bkz. Minorsky, *Studies in Caucasian History*.

²⁹ Caferoğulları; Tiflis ve civarında. Bkz. Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri: Devletler ve Henedanlar*, C.1 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996).

³⁰ İbrahim Yınal; Yusuf Yınal'ın oğlu, Tuğrul Bey'in ana bir üvey kardeşidir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.I (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1992), 254; Savaş Eğilmez-Gönül Bayram Kalkan, İbrahim Yınal, (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2022) 14.

³¹ Mükremin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi*, 46.

³² Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 49.

³³ Peter B. Golden, "The Turkic Peoples and Caucasia", *Essays In The History of Armenia, Azerbaijan and Georgia* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1996), 55.

³⁴ M.A.Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 24.

³⁵ Mükremin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi*, 51.

Türkleri kadar planlı bir şekilde hareket etmemişlerdir. Tarih boyunca bölgede etkin olan diğer devletler, ya buraları kendileri için ticari bir saha olarak görmüşler ya da bölgeyi dış tehditlere karşı bir tampon bölge olarak kullanmışlardır.

Dandanakan savaşı ile birlikte Selçuklu Türkleri devletlerinin kuruluşunu gerçekleştirmiş ve bu tarihten itibaren Ön-Asya, Kafkasya, İran ve Orta Asya'da hâkim bir duruma gelmişlerdir. Selçuklunun bölgede güçlenen hâkimiyeti, yukarıda söylediğimiz gibi, Transkafkasya'yı dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı tampon bölge olarak kullanan Bizans ile Selçuklu Türklerini karşı karşıya getirmiştir.

Selçuklular'ın Kafkasyaya hâkim olmalarının iki önemli nedeni vardır. Bunlardan birincisi, temel politikası batı yönünde ilerlemek olan Selçuklu Devleti'nin kilit konumunda olan Kafkasya'yı fethederek, Bizans'ı bertaraf etmek zorunda olması idi. İkinci sebebi ise göçebe Türkmenlere yurt bulmak zarureti idi. Selçuklu sultanları bu göçebe Türkmenleri, Gürcistan ve Anadolu sınırlarına akınlarda bulunmaya ve buralarda yerleşmeye sevk ediyordu. İşte Kafkasya'nın fethi bu iki sebep yüzünden zorunlu bir hal almıştı.

Tuğrul Bey döneminde başlayan bölge devletlerini hâkimiyet altına alma politikası, Sultan Alp-Arslan zamanında belli şartlar çerçevesinde sınırlı kalırken Melikşah zamanında sınırların hepsi aşılmış ve bölge devletleri kayıtsız şartsız Selçuklu Türklerinin hâkimiyeti altına girmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıfladığı dönemde bölgenin hâkimiyetinin Irak Selçuklularına geçtiğini görüyoruz. Öyle ki Irak Selçuklularına hâkim olmak isteyen devlet adamları, bu bölgenin hâkimiyetini ellerine geçirmeye çalışıyorlardı. Çünkü Kafkasya'ya hâkim olan idareci Irak Selçuklu Devleti'ne de hâkim oluyordu.

Kısaca, Selçuklu Türklerinin Kafkasya tarihinde önemli ve etkili bir yeri vardır. Selçuklular Kafkasya'yı fethetmekle beraber bölgeyi büyük ölçüde Türkleştirmişlerdir. Bununla beraber Bizans ve Gürcistan'a karşı elde ettikleri başarı, Gürcistan'a bütünüyle hâkim olmalarını sağlamış, Anadolu kapılarını da Türklere açmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akdes Nimet Kurat, Karadeniz'in Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1992.
- Ahmed b. Mahmud. Selçuk-name, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1972.
- Ahmet Özkan, Gürcistan, Ankara 1968.
- Aydın, Mustafa. "Tiflis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 41, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 150-153.
- Bala, Mirza. "Gürcistan", *İslam Ansiklopedisi*. c.4. İstanbul: Meb Yayınları, 1988, 838-841.
- Brosset, M. *Historie De La Georgia*. Petersburg 1851.
- Cihangir, Zeynel. *Şirvanşahlar Yurdu*. İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi, 1931.
- Eğilmez, Savaş – Bayram Kalkan, Gönül. *İbrahim Yınal*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2022.
- Frye, R.N. *The Golden Age of Persia*. London: Phoenix Press, 1997.
- Gachechiladze, Revaz. *The New Georgia*. Tbilisi: Routledge, 1995.
- Golden, Peter B. "The Turkic Peoples And Caucasia", *Essays In The History of Armenia, Azerbaijan and Georgia*, The University of Michigan Press, 1996.
- Hewsen, Robert H. *The Geography of Ananias of Şirak*. Wiesbaden: Reichert, 1992.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1984.

- Kafesoğlu, İbrahim. "Selçuklular", *Türk Dünyası El Kitabı*. c.1, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1992.
- Köymen, M. Altay. *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul: Meb Yayınları, 1976.
- Lang, David Marshal. *Armania Cradle of Civilization*. London: Allen and Unwin, 1968.
- Lordkipanidze, Mariam. *Georgia in the XI-XII Centurie*. Tiflis: Ganetleba Publishers, 1987.
- Lynch, H.G.B. *Armenia*. London 1985.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Mevdudi. *Selçuklular Tarihi*. Çev. Ali Genceli, Ankara: Hilal Yayınları, 1971.
- Minorsky, V. *Studies in Caucasian History*. London: Taylors Foreign Press, 1953.
- Minorsky, V. "Tiflis", *İslam Ansiklopedisi*. C.12/1, İstanbul: Meb, 1974, 264-265.
- Movsesian, Le P. Lewond. "Historie Des Rois Kurikian de Lori, Revue De Etudes Armeniennes", tome VIII, Fascicule 2 (1927), 213-266.
- Müverrih Vardan. *Türk Fütuhât Tarihi (889-1269)*. Çev. Hrand D. Andreasyan, *Tarih Seminer Dergisi*, s.1-2 (1983).
- Nizâmü'l-Mülk. *Siyaset Nâme*. (Haz. M.A. Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Öztuna, Yılmaz. *İslam Devletleri: Devletler ve Henedanlar*, C.1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- er-Ravendi, Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Rahat-üs Sudür ve Ayet-üs Sûrur*. c.1, çev. Ahmet Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.
- Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Bellekten* c.24 (Ekim/1960), 567-594.
- Şengaliai, Nodar. *Selçukebi'da Sakartvelo XI*. Saukunes. Tbilisi: 1968.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekâinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1163)*. çev. Hrant Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- W.E.D. Allen, *History of Georgian People, Barbers and Noble*, London 1932.
- Yınanç, M. Halil. *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944.